

2022, Vol. 3(3), 487-504
© The Author(s) 2022
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2022.85
Article type: Research Article

Received: 17.07.2022
Accepted: 08.09.2022
Published Online: 01.10.2022

Onur Aslan*

Ekoeleştirel Perspektiften İklim Krizini Yeniden Okumak: Yaşar Kemal Edebiyatında Yer Alan İnsan-Doğa İkiliğinin Güncel İklim Anlatısındaki Yeri *Re-reading Climate Crisis From the Perspective of Ecocriticism: The Place of Human-Nature Duality in Yaşar Kemal's Literature in Contemporary Climate Narrative*

Öz

Bu çalışmada Yaşar Kemal metinleri ekoeleştirel yöntemle ele alınarak, uluslararası alanda hâkim olan iklim değişikliği söylemiyle eleştirel teorinin sunduğu argümanlar arasındaki karşıtlıklar incelenmiştir. Çalışmanın çerçevesi içerisinde buradaki karşıtlıkların okunması için iki başlıktan yararlanılmıştır. Bunlardan ilki İnsan-doğa ilişkisi, diğeri ise eko-adalet/eko-eşitlik kavramları üzerinden yapılan yerellik-evrensellik tartışmasıdır. Bu analizden hareketle literatürde Yaşar Kemal üzerinden yapılan ekoeleştirel okumalara eleştirel teoriye dayanan bir yaklaşım getirilerek bu yöntemin siyasal alandaki rolü vurgulanmıştır. *Deniz Küstü, Teneke, Yanan Ormanlarda Elli Gün, Demirciler Çarşısı Cinayeti, Kuşlar da Gitti, İnce Memed* gibi metinler üzerinden yapılan okumalarda Yaşar Kemal edebiyatının eleştirel teoriye yakın bir ekoloji ve çevre anlayışı geliştirdiğinin altı çizilmiştir.

487

Abstract

In this study, the contrasts between the climate change discourse that is dominant in the international arena and the arguments presented by the critical theory are examined by focusing on the books of Yaşar Kemal with the ecocritical method. Within the framework of the study, two titles were used to read the contrasts here. The first of these is the human-nature relationship, and the other is the discussion of locality and universality based on the concepts of eco-justice/eco-equality. Based on this analysis, an approach based on critical theory has been brought to the ecocritical readings made on Yaşar Kemal in the literature, and the role of this method in the political field has been emphasized. In the readings of *Deniz Küstü, Teneke, Yanan Ormanlarda Elli Gün, Demirciler Çarşısı Cinayeti, Kuşlar da Gitti, İnce Memed*, it was underlined that Yaşar Kemal's literature developed an understanding of ecology and environment close to critical theory.

Anahtar Kelimeler

Yaşar Kemal, ekoeleştirel, eleştirel teori, insan, doğa

Keywords

Yaşar Kemal, ecocriticism, critical theory, human, nature

* İstanbul Üniversitesi, onur.aslan@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3308-1658.

İklim Değişikliğinden İklim Krizine

Son yıllarda küresel anlamda birçok coğrafyada meydana gelen aşırı hava olaylarının geleneksel ve sosyal medyada gittikçe daha fazla yer buluşu iklim krizinin ciddiyetine yönelik görüşlerin artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte konuya dair literatürde yapılan araştırmalar göz önüne alındığında bu krizin başlangıcına ya da iklim değişikliğinin tarihsel kökenine dair bir mutabakat yoktur. Kimi çalışmalar iklim değişikliğini 18. yüzyılda İngiltere’de ve Batı Avrupa’da meydana gelen Sanayi Devrimi’yle birlikte yerleşmeye başlayan yeni üretim pratiklerinin bir sonucu olarak değerlendirirken, kimi çalışmalar atom bombasının sahneye çıkışını ve yeni tüketim alışkanlıklarının doğuşunu merkez alarak 2. Dünya Savaşı’nı bu alanda milat kabul etmektedir (Normand, 2015, s. 64; Lewis, 2015, s. 176). Her ne kadar iklim değişikliğini bir yıkıma dönüştüren kırılmaya dair fikirler farklılıklar gösterse de özellikle 1990’lı yıllarda bu alanda artmaya başlayan bilimsel çalışmalar, genel olarak iklim krizini, dünya yüzeyinde artış gösteren karbondioksit miktarının atmosferde sera gazı etkisi yaratarak güneş ısısını dünyaya hapsedmesi ve bu nedenle artış gösteren ısının ekolojik tahribata yol açarak canlı yaşamını tehdit etmesi olarak ortaya koymuştur. Mann’ın öne sürdüğü araştırmalara göre karbondioksit miktarının tehlikeli seviyeye ulaşmasının nedenlerinin başında insan faktörü gelmektedir. Bilhassa 20. yüzyılla birlikte doğayı hakimiyeti altına alan üretim ve tüketim anlayışının giderek yayılım göstermesi, buna ek olarak gelişmekte olan sosyal, siyasal ve ekonomik anlayışların insan merkezli karakteristikler kazanmaya başlaması, insan dışı yaşamın kavramsal ve edimsel tartışmalardan uzaklaşmasına ve dünya kaynaklarının ölçsüz kullanımına yol açmıştır (Mann, 2014, s. 6, 15, 53). Elbette Mann’ın bu argümanında yalnızca fosil yakıtların artan kullanımıyla birlikte karbondioksit miktarının yükselişi değil, içerisinde endüstrileşmenin, şehirleşmenin, ormanlık alanların azaltılmasının, aşırı ve bilinçsiz balıkçılık faaliyetlerinin, nüfus artışının ve atık miktarının yükselişinin etkilerini de barındıran, sera gazı etkisinin tesirini perçinleyen oldukça girift bir nedensellikler ağı bulunduğu aşikardır. Bu ağın öngörülen sonuçları arasında ise kuraklık, buzulların erimesi, aşırı hava olayları, çölleşme, doğal kaynakların tükenmesi, ormansızlaşma, kullanılabilir toprakların azalması, deniz seviyesinin yükselmesi, iklim göçlerinin yaşanması, iklim değişikliğine bağlı olarak bölgesel ya da uluslararası alanda çatışmaların artışı ve ekolojik çeşitliliğin kaybolması gibi muhtemel çıktılara yer verilmektedir. İklim krizinin nedenlerinden başlayarak sonuçlarına doğru takip edilen bu izlek içerisindeki “insan” vurgusunun yoğunluğu, bu krizi Antroposen çağının başlangıcı olarak tanımlayan bir okumayı bilimsel çevrelerde hâkim kılmıştır. Etimolojik olarak da “insan” (*Anthropo-*) sözcüğünden türeyen bu kavram, büyük bir çoğunluğu insani faaliyetlere işaret eden sera gazı etkisini arttırıcı nedenlerin, müdahale edilmeden devam etmesi durumunda ekolojik sistemin geri dönülmez bir şekilde zarar göreceğine ve nihayetinde insan neslinin sonunu işaret eden altıncı kitlesel yok oluşun gerçekleşeceğine yönelik, belirli bir takvime dayanmayan bir jeolojik öngörüğü ortaya koymaktadır (Crutzen & Stoermer, 2000).

İklim krizinin politik alanda tartışılmaya başlanması ise 1990'lı yılların başında bu krizin hem uluslararası alanda hem de ulusal alanda bir güvenlik sorunu olarak ele alınmasıyla mümkün olmuştur. 1992 yılında Rio'da imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC) yanı sıra 1995 yılında toplanmaya başlayan Taraflar Konferansı'nın (Conference of Parties – COP) çalışmalarına bakıldığında iklim krizine yönelik alınacak karşı önlemlerin yukarıda bahsi geçen insan faaliyetleri ve karbondioksit miktarının yükselişi üzerine inşa edildiğini görebiliriz. Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması olarak adlandırılan Taraflar Konferansı'nın 3. ve 21. toplantılarında alınan kararlarda sera gazı emisyonlarının düşürülmesine ve küresel sıcaklık artışını 1.5 C°'lik düzeyde tutmaya yönelik çalışmalar yapılması öngörülmüştür. Paris İklim Anlaşması'nda ve 2021 yılında gerçekleşen COP26 toplantısında sınırları netleşen bu çalışmalar üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, sera gazı emisyonuna sebep olan unsurların önlenmesine yönelik azaltım (*mitigation*) politikalarıdır. Bu politikalar kapsamında ülkelerin ve yerel ölçekte sera gazı emisyonuna neden olan kuruluşların karbon kullanımları belirlenerek, bu üretimin kademeli olarak düşürülmesi planlanmaktadır. Karbon kullanımını ya da karbon ayak izini düşürmede en etkili araçlar olarak, bir yandan doğal kaynakların devamlılığını korurken diğer yandan toplumsal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak anlamına gelen sürdürülebilir kalkınma ve yine doğal kaynaklardan elde edilen yenilenebilir enerji kavramları karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer politika iklim değişikliğinin mevcut ve muhtemel etkilerine uyum sağlamak olarak adlandırılan uyum sağlama (*adaptation*) kavramına işaret eder. Bu politika kapsamında ulusların, bireylerin ve ekolojinin iklim krizine karşı bir direnç geliştirebilmesi için atılacak adımlar tartışılmaktadır. Nihayet son adımda ise iklim değişikliğiyle mücadelede ulusal ve uluslararası alanda kaynak temininin sağlanması için finans politikaları bulunur (McDonald, 2018).

İklim değişikliğiyle mücadele kapsamında uluslararası görüşmelerde somutlaşmış olan insanın ekoloji üzerindeki yıkıcı etkisi söylemi bir diğer yandan doğayı merkez alan veya insan-doğa ilişkisinde ağırlığını doğadan yana koyan çalışmaların doğmasına yol açmıştır. Bu söylemde özellikle 20. yüzyılın ortalarından bu yana gittikçe tesirini artıran tüketim ve rekabet kültürüyle fosil yakıtlar başta olmak üzere kaynakların kontrolsüz kullanımı sorgulanır. Bu anlamda ekolojik farkındalığın artırılması ve doğaya uyum sağlayan yaşam standartlarının benimsenmesine yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların kendi içerisinde ikiye ayrıldığı gözlemlenebilir. Bir tarafta insan-doğa ilişkisinin yeni formunu gündelik yaşamda hayata geçirilebilecek yalıtıma önem vermek, gıda israfını ve kırmızı et tüketimini azaltmak, çevre dostu (*eco-friendly*) ürünler satın almak, mümkün olduğunca az seyahat etmek ve geri dönüşüme önem vermek veya geri dönüşüme uygun ürünler kullanmak gibi ılımlı düzenlemelerle ele alan yaklaşımlar bulunurken, diğer tarafta bu dönüşümün ilk başta siyasal ve toplumsal bir dönüşümü zorunlu kıldığını söyleyen Bookchin'in politik ekoloji anlayışı ve insanı, doğada bulunan tüm canlılar gibi ekolojinin bir parçası olarak tanımlama arayışında olan derin ekoloji (*deep ecology*) gibi nispeten radikal görüşler bulunmaktadır (Roussopoulos, 2017; Howarth, 1996, s. 74).

Ancak doğayı merkez alan anlatıların radikalleşmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası alanda siyasal söylemin içerisine dahil olan hâkim iklim değişikliği argümanlarına yönelik eleştirilerin sahasına girmiş oluruz. Çünkü politik ekoloji ve derin ekoloji anlayışları için iklim değişikliğiyle mücadelede ortaya çıkan mevcut siyasal önlemler yalnızca insan merkezli (*Anthropocentric*) bir bakış açısından insanlığın kurtuluşuna odaklanan görüşler öne sürmektedir. Bununla birlikte postmodern kapitalist yapı içerisindeki insanlık tanımları evrensel olmaktan çok sermayeye dayalı olduğu için iklim krizinin yarattığı esas yıkıcı etkileri perdelemektedir. Örnek vermek gerekirse iklim krizi nedeniyle halihazırda temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorluk çeken, bu zorluklar nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanların ya da bu zorluklardan en çok etkilenen kesimler olarak kadınların ve çocukların durumuna dair politikalar veyahut 2030 ya da 2050 tarihlerine işaret edilen net sıfır karbon emisyonu politikalarına giden süreçte bahsi geçen zorluklarla karşılaşması muhtemel insanlara yönelik neler yapılacağı siyasal söylemin dışında yer almaktadır. Benzer şekilde ortaya çıkan mücadele politikalarının göz ardı edilen coğrafyalardaki ekolojik unsurlar üzerinde ne gibi etkiler yaratacağı ya da insan temelli dönüşümlerin insan dışı canlı yaşama nasıl yansıtacağına dair bütünlüklü bir yol haritası bulunmamaktadır. Bir diğer taraftan, doğrudan bu iki görüşün öne sürdüğü sistemsel dönüşümlerin koşullarına dahil olmamakla birlikte eleştirel teori içerisinde iklim kriziyle mücadelede hâkim siyasal söylemi eleştiren isimler de bulmak mümkündür. Slavoj Žižek, Alain Badiou, Erik Swyngedouw, Donna Haraway, Bruno Latour ve Ulrich Beck gibi isimler insan-doğa ilişkisi üzerinden doğa, toplum ve iktidar sütunlarına dayanan bir karşı okuma gerçekleştirmektedir. Bu okumada ele alınan temel konulardan biri iklimle mücadele politikalarında karşımıza çıkan doğa anlayışıdır. Hem uluslararası alanda karşımıza çıkan azaltım, uyum sağlama ve finans adımlarında hem de iklim değişikliğiyle mücadelede sunulan bireysel önlemler içerisinde doğa, kendi içerisinde kararlı bir işleyişe sahip sistemik bir yapı olarak değerlendirilirken insan faaliyetlerin bu mutlak döngüyü bozduğu öngörülmüştür. Bu nedenle bu zararlı etkinin ortadan kaldırılarak doğanın kendi dengesine kavuşması hedeflenir. Ancak bu söylemde iki problem karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, yapılan araştırmalara göre iklim krizinin başlıca sebebi olarak görülen sera gazı emisyonlarının en çok gerçekleştiği coğrafyalar refah seviyesi görece olarak yüksek gelişmiş kuzey ülkeleridir. Bu nedenle tüm insanların eşit derecede iklim krizini doğuran eylemlerde bulunduğu argümanının sorgulanması gerekir. İkinci olarak, doğa kendi içerisinde tutarlı bir dengeye sahip iyi huylu bir makine değildir. Aksine doğa, yıkımı içinde barındıran ve sürekli olarak yeni koşullara göre dönüşüm gerçekleştiren bir yapıya sahiptir. Bu bölümün başında değinildiği üzere belki de iklim değişikliğinin başlangıcına yönelik herhangi bir tarihin öne çıkmaması, ya da bir başka deyişle doğanın mutlak dengede olduğu bir tarihin bulunamaması bu nedenledir. Bu anlamda insan-doğa ilişkisinin de yeniden incelenmesi gerekir. Çünkü eleştirel teorinin doğa analizi, insanın müdahalesiyle bozulmuş bir bütün yerine sürekli olarak etkileşim halinde bulunan ve birbirini şekillendiren iki aktörden söz eder. Tam olarak bu etkileşim hali, ikinci bir temel konu olan yerellik-evrensellik tartışmasını doğurmaktadır. Eleştirel değerlendirmelere göre hem uluslararası hem de bireysel düzeyde sunulan mü-

cadele önerileri karbondioksit, fosil yakıtlar ya da insan faaliyetleri gibi kimi unsurları dilsel pratikte fetişleştirerek sorunun çözümüne yönelik sözde-evrensel alanlar üretmektedir. Ancak iklim krizinin farklı coğrafyalarda farklı formlarda kendisini göstermesi çözüm önerilerinin yerel ya da bölgesel coğrafi, jeolojik, ekolojik ve demografik yapılar göz önünde bulundurularak çeşitlendirilmesini gerektirmektedir.

Çalışmanın bu aşamasında siyasal alandaki hâkim iklim değişikliği argümanları ile bu argümanlara yönelen eleştiriler arasındaki farklılıkları somut bir zeminde okumak için ekoeleştiri (*ecocriticism*) yöntemine başvurulacaktır. Genel olarak edebiyat metinlerinde insan-doğa ilişkisinin tasvirlerine, gerçekçi, ütopyik veyahut distopik doğa anlatımlarına ve kültürün doğa içerisindeki yerine odaklanan bir analiz imkânı sunan bu yöntem özelinde iklim değişikliği ele alınarak, evrensel söylemler ile coğrafi ya da bölgesel koşullar/gerçeklikler arasındaki gerilime yer verilecektir.

Ekoeleştiri ya da Çevreci Eleştiri

Türkçe’ye ekokritik yahut çevreci eleştiri gibi farklı biçimlerde çevrilen ekoeleştiri (*ecocriticism*) kavramı etimolojik olarak Yunanca bir kökene sahip olan “oikos” (ev) ve “kritis” (eleştirmek/hükümde bulunmak) kelimelerinden türemiştir (Howarth, 1996, s. 69). Türkçe’ye doğrudan çevrilen “ecology” (ekoloji) kavramıyla aynı kökene sahip olan bu terimde yan yana gelen iki kelime ele alındığında terim, canlı yaşamının evi kabul edilen dünyayı değerlendirmek ve ona dair hükümlerde bulunmak anlamlarını kazanır. Ancak esasen sınırları keskin çizgilerle belirlenmemiş, çatı bir terim olarak kabul edilen ekoeleştiri kavramı, söz konusu kritiği gerçekleştirme için estetiğe dayanan bir araca başvurur. Bu yöntemin çıkış noktası insan-doğa ilişkisinin çeşitli kültürlerde nasıl temsil edildiğini ve biyosferdeki dönüşümleri anlamak için insan ile insan dışı canlıların ilişkisine odaklanma arayışında yatar. Bu arayışta ise edebi metinler başta olmak üzere tahayyül ile gerçekliğin kesişim noktasında varolan tüm türlere yer verilir (Marland, 2013, s. 846). Çünkü edebiyat ile sanat bir yandan konu aldığı bölgenin ya da kültürün gerçekliğine yönelik veriler sağlarken diğer yandan fiziksel ve sembolik anlamda doğa unsurlarına atfedilen değerlere ışık tutmaktadır (2013, s. 848). Genel olarak ele alındığında Slovic’e göre ekoeleştiri, doğa unsurlarını ele alan metinlerde tüm inceleme yöntemlerine ve tüm edebi türlere başvurarak yapılan, insan-doğa ikiliğine yönelik bir analizdir (Budand, 2017, s. 5).

Fakat 1990’lı yıllarda teorik bir zemin kazanmaya başlayan ekoeleştirin izlediği tarihsel süreç göz önüne alınırsa Slovic’in çizdiği genel hatlardan daha spesifik kolların çıktığı görülebilir. Buell’in yaptığı ayrımlara göre 90’lı yılların başında ekoeleştirin ilk dalgası olarak kabul edilen eğilim daha çok o dönemin tarihçilerinde ve aktivistlerinde yaygın olan yaban ile medeniyet ayırımına dayanmaktadır. Çevrecilik bugün kazandığı anlamıyla canlı yaşamını bir bütün olarak değerlendirmemekle birlikte, insan faaliyetinin nispeten az olduğu yaban bölgelerin korunması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ekoeleştirel bakış açısıyla yapılan in-

celemelerin, yaban ve medeniyet ayrımını, insan ve doğa arasındaki bir ayrıma yansıtarak analiz üretmesi beklenecektir. Ancak 2000’li yıllarda iklim krizinin akademik ve siyasal alanda daha çok temsil edilmeye başlanmasıyla birlikte Antroposen anlatısının tartışmaya açılması, ekoeleştirelinin giderek bu ayrımı ortadan kaldırmasına ve teknolojik ve endüstriyel gelişimlerin insan-doğa tanımları üzerindeki etkisine odaklanan analizlere yönelmesine yol açmıştır (Buell, 2011, s. 94). Bir anlamda gerçekleşen bu kırılma, ekoeleştirel yöntemi eleştirel teorilere daha yakın bir çizgiye kaydırmıştır. Buell’in ekoeleştirel yöntemin ikinci dalgası olarak değerlendirdiği bu kırılma, insan dışı canlı yaşamı başta olmak üzere mevcut kapitalist ilerlemelerin göz ardı ettiği kayıplara yer veren, bilim kurgu tarzında veya fütüristik fikirlerle ortaya konmuş eserlerde iklimsel değişikliğin sembolik temsillerini işleyen ve iklim krizinin sebeplerine ve sonuçlarına dair izleri modern öncesi edebi metinlerde arayan bir yönelimi doğurmuştur (2011, s. 102). Yazarın yöntemin yeni doğrultusuna dair çizdiği bu çerçeveye birlikte yukarıda değinilen edebiyat ile sanat vurgusu ele alındığında ilk bölümde yürütülen tartışmada karşımıza çıkan argümanların ekoeleştirel perspektifle tartışmaya açılması kaçınılmazdır.

Türkçe literatürde iklim krizi ile ekoeleştirel perspektifi yan yana getiren çalışmalar analiz edilirse çalışmalarında doğa tasvirlerini öne çıkaran ve ekolojik sembollerle kültürel imgeler arasında bir tür karşılıklı etkileşim yaratan Yaşar Kemal, Halikarnas Balıkcısı, Latife Tekin, Sevgi Soysal veya Orhan Pamuk gibi pek çok ismin bu yöntem dahilinde incelendiğini görebiliriz. Fakat ağırlıklı olarak bu çalışmalarda hem yaşam serüveni ve gazeteci kimliği nedeniyle pek çok coğrafyada bulunma ve bu coğrafyaları tanıma şansı yakalayan hem de bu coğrafyalardaki farklı ekolojik yapıları, değişik doğa koşullarında farklı karakteristikler taşıyan insan-doğa ilişkisini ve kullandığı imgesel yapı itibarıyla doğa unsurlarını dilsel pratiğe yerleştiren Yaşar Kemal öne çıkmıştır. Bilhassa *Kuşlar da Gitti*, *Teneke*, *Deniz Küstü*, *Yanan Ormanlarda Elli Gün*, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, *Bir Ada Hikayesi* dörtlemesi ve *Dağın Öte Yüzü* üçlemesi metinleri üzerinden ilerleyen tartışmalar iki başlık altında işlenebilir. Bunlardan ilki Yaşar Kemal romanlarında farklı bölgelerdeki canlı çeşitliliği, insan-doğa ilişkisi ve bu ilişkinin gündelik yaşama yansımaları ekseninde genel somut ve soyut tasvirlerden oluşan tartışmaları içine alır (Cebe, 2015; Erdönmez, 2020). İkinci başlıkta ise benzer tartışma noktalarını iklim krizi bağlamında ele alan çalışmalar bulunur. Özellikle *Deniz Küstü* romanındaki bilinçsiz avlanma faaliyetleri ve deniz yaşamının olumsuz etkilenmesi, *Kuşlar da Gitti* romanında sanayileşmenin, aşırı tüketimin, kentleşmenin ve nüfus artışının ekolojik yaşama etkisi ve *Teneke* oyununda doğa-insan ilişkilerinde insanın tahakküme dayalı pragmatik gayelerinin yol açtığı dönüşümler temelinde gerçekleştirilen analizler, iklim krizinin nedenleri olarak gösterilen çeşitli spesifik olayların Yaşar Kemal’in kalemindeki işleniş yöntemlerine yer vermektedir (Ayaydın, 2003; Budan, 2017; Demir Solak, 2018). Fakat bu tartışmalarda, çalışmanın başında çizilen çerçeve içerisinde uluslararası alandaki hâkim iklim değişikliği söylemi ile eleştirel teorisinin bu söyleme yönelik geliştirdiği karşı argümanların değerlendirilmesine dair bir analiz mevcut değildir. Bu sebeple bu çalışmada, literatürde en çok yer verilen başlık

olan Yaşar Kemal edebiyatı üzerinden bu analizi mümkün kılacak bir ekoeleştirel perspektif benimsenecektir. Böylece Yaşar Kemal'i merkez alan ekoeleştirel tartışmaların devam etmesi sağlanmakla birlikte aynı zamanda edebiyat ile politika arasındaki iletişimin iklim değişikliği konusu altında nasıl biçimlendiği incelenecektir.

İklim Krizine Dair Eleştirel Bir Yaşar Kemal Okuması

Pek çok yazarda olduğu gibi Yaşar Kemal'in yaşamını da kaleme aldığı edebi metinlerden ayırmak mümkün değildir. Yazarın yazma ya da konuşma pratiği içerisinde kullandığı lügatin biçimi ve genişliği onun bireysel hayat öyküsüyle şekillenir. Bununla birlikte Lacancı anlamda konuşma eylemi hiçbir zaman monolog halinde gelişmez ve konuşmacının, söyledikleri üzerinde mutlak bir kontrolü yoktur. Kullanılan kelimelerden, başvurulan tasvirlerle, mecazlara hatta esprilere kadar konuşmacının bilinçdışında vücuda gelen semiyolojik bir saha bulunur. Dil ve konuşma bu "bilinmeyen bilinenlerin" en somut faaliyet alanlarından biridir ki bu da analizi yalnızca söz konusu bireye özgü bir hale getirmektedir (Lacan, 2007, s. 41). Dolayısıyla Yaşar Kemal'in yaşam öyküsünü bilmek, onun yazdığı metinlerle arasında kurduğu bağı görmek için faydalı olacaktır.

Asıl ismi Kemal Sadık Gökçeli olan Yaşar Kemal 1923 yılında Osmaniye'de dünyaya gelmiştir. Ailesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Van'dan göç ederek Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Hemite köyüne yerleşmiştir. Yazarın travmatik tecrübelerle tanışması çok küçük yaşlarda başlar. Üç yaşında bir kaza sonucu sağ gözünü kaybeder. Dört yaşında ise yanı başında babası öldürülür. Bu ölüm sonrası on iki yaşına kadar Yaşar Kemal konuşma zorluğu çeker. Yazma serüveni esasen sözlü edebiyat geleneğine, yöresel ağıtlara ve türküleri duyduğu ilgiyle başlamıştır. Küçük yaşlarda bir dönem yöredeki köyleri dolaşarak Köroğlu destanları okuduğu ve karşılığında gittiği yerlerde duyduğu ağıtları ve türküleri not ederek geniş bir repertuar oluşturduğu bilinmektedir. Bu repertuarın bir bölümü *Ağıtlar* başlığı altında yayımlanmıştır. 1940'ları takip eden yıllarda yazdığı öykülerde sürekli olarak içinde politik bir tonu barındıran halk temasını ve yöresel gerçeklikleri işlemesi bir yandan onu siyasetin ötekisi haline getirirken diğer yandan edebiyat dünyasıyla yaklaşmasına sebep olmuştur. 1950'li yıllarda Cumhuriyet gazetesinde röportaj yazarı olarak çalışmaya başlamasıyla birlikte yazar kimliğiyle röportaj türünü harmanladığı özgün tarzı ortaya koymuştur. Çeşitli coğrafyalardan daha önce cesaret edilmemiş kesimlerle (yankesiciler, kaçakçılar, kaçak balık avcıları, sokak çocukları vb.) yaptığı röportajlar yine bu dönem kaleme almaya başladığı romanlarını beslemiştir (Uyguner, 1993, s. 9-17). Romanlarında sözlü gelenekten gelen destansı anlatımın yanı sıra bu türün sahip olduğu mitik ve kültürel insan-doğa tasvirlerinin toplumsal gerçekliklerle iç içe geçmiş olması Yaşar Kemal'i ekoeleştirel yöntemle en çok konu edilen yazarlardan biri haline getirmiştir.

Doğa ve İnsan

Dünya Doğayı Koruma Vakfı'nın (WWF) kullandığı en temel argümanlardan biri şu şekildedir: “Dünyamız dengesini kaybetti. Ama böyle kalmak zorunda değil. İnsanlar ve doğa arasındaki dengeyi yeniden kurmak, ileriye doğru gerçekten dayanıklı bir yol inşa etmek için inanılmaz bir fırsatımız var. Hemen harekete geçmeliyiz.”¹ (https://www.wwf.org.nz/take_action/restore_the_balance/) İnsan ile doğa arasındaki ilişkiye yönelik bu söylemde doğa, belirli bir tarihe kadar saflığını korumuş ancak bir kırılma anının ardından sahip olduğu dengeyi yitirmiş bir kusursuz işleyiş olarak karşımıza çıkar. Nitekim iklim değişikliğini ele alan çalışmalara baktığımızda da bu düşüncenin kimi yansımaları sahip olduğunu görebiliriz. Buna göre insanın faaliyete geçirdiği üretim ve tüketim alışkanlıkları doğayı tahakküm altına almaya yönelik bir eğilimi doğurmuş ve doğa bilhassa şehirleşmenin, ormansızlaşmanın ve nüfus artışının büyük bir hız kazandığı 1990'lar sonrası süreçte artık kendi kendini yenileyemeyen bir hale gelmiştir (Kaya, 2019, s. 82). Bu nedenle iklim değişikliğiyle mücadelede en önemli adımlardan biri olarak doğanın bu dengeye yeniden oturmasını sağlayacak girişimlerde bulunulması (sera gazı emisyonlarını azaltmak, ağaç dikiminin yaygınlaşması, biyoçeşitliliğin korunması vs.) ve insan-doğa ilişkisinde doğayı önceleyen bir perspektifle doğaya uygun yaşam koşulları geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada uluslararası örgütlerin hazırladığı iklim değişikliğiyle mücadele planlarını hatırlayacak olursak başta sera gazı emisyonları olmak üzere ekolojik yaşam standartlarına zararlı etkide bulunduğu düşünülen problemlere çözüm yaratılarak iklim değişikliğini bir tehdit olmaktan çıkarma hedefinin böylesi bir düşünce çizgisiyle paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yaşar Kemal'in metinlerine yönelik yapılan ekoeleştirel çalışmalar incelendiğinde iklim değişikliğinde doğanın dengesini gözetken bu fikirlerin bir temsil gücüne sahip olduğunu görebiliriz. Özellikle *Kuşlar da Gitti*, *Deniz Küstü* ve *Teneke* metinleri bu kapsamda ele alınmıştır. *Kuşlar da Gitti* romanı, Yaşar Kemal'in *Allahın Askerleri* röportaj kitabında yer verdiği bir röportajın öyküleştirelmiş hali gibidir. Romanda, kentleşme sürecine girmeden önce Florya düzlüğüne akın eden kuşların yıllar içinde nasıl bu bölgede konacak bir alan bulamadığına yer verilir. Yaşar Kemal'in uzun yıllar yaşadığı Basınköy ve Florya bölgesindeki bu değişim esasen nüfus artışının, kontrolsüz sanayileşmenin ve kentleşmenin bir ürünüdür ve bir dönem insanların üstlerine konacak kadar kalabalıklar halinde düzlüğe gelen kuşların zamanla daha önce geldikleri yeri tanıyamamasına yol açmıştır (Kemal, 2019). Budan'ın *Kuşlar da Gitti* romanı üzerine yaptığı okumada yazar, insanın varoluşunun doğadaki dengenin korunmasına bağlı olduğuna yönelik bir kaygı taşımaktadır (Budan, 2017, s. 15). Kentleşmenin canlı yaşamına etkilerinin ve insanın rolünün araştırıldığı bir diğer metin ise *Deniz Küstü* romanıdır. İlk bakışta tersine işleyen bir *Moby Dick* hikayesine benzeyen bu anlatının merkezinde Marmara Denizi'nde avlanan yunuslar yer almaktadır. Romanda balıkçılar, pahalı olan yunus yağını elde etmek için gruplar halinde Marmara Denizi'nde yunus avına çıkmaktadır. Her ne kadar roma-

nın ana karakterlerinden biri olan Selim Balıkçı Marmara Denizi'ni boğan tüfek dumanının ve kanın önüne geçmek için arkadaşlarını uyarsa da arkadaşları onu dinlemez ve avlanma sürer.

“Etmeyin eylemeyin deniz balıkla dolu. Öldürmeyin yunusları, dinamit atmayın, kurşunlamayın onları, ne olursunuz. Yunus insan gibidir, insandır, bir yunus öldürmek, bir insan öldürmekten de daha günahlidir. Yunus Peygamberimizi bu balık kırk gün kırk gece karnında taşımış da kılına hile getirmemiş. Ol sebepten adı yunus oluptur ki kutsal balıktır ki kimse onu avlamasın, öldürmesin...”

Selim balıkçı her zaman sözlerini:

“Deniz size küsecek, deniz bize küsecek, bu yaptığımız kötülükten sonra. deniz bize bir çaça bile vermeyecek... Deniz bize küsecek ... “ diye bağlıyordu. İşte o zaman Selimin adını balıkçılar, deniz küstü Selim koydular. (Kemal, 1997, s. 48)

Yazarın yunus avı ve bilinçsiz avlanma üzerine kurduğu bu ikiliği bir yerden sonra Selim Balıkçı'nın karakterini belirleyecek bir konuma yerleştirdiğini görebiliriz. Çünkü denize ve deniz hayatına gösterilen kötü muamele Selim'in yaşamını git gide boğan olayların doğmasıyla paralellik gösterecek ve deniz, Selim'e küsecektir (Kemal, 1997). Ayaydın'a göre yazar bu romanında insan ile doğa arasındaki ilişkilerin, yalnızca insanın doğayı tahakkümünden ibaret olmadığını göstermiştir. Öyle ki kimi zaman doğa unsurları insan tasvirleriyle, insan tasvirleri ise doğa unsurlarıyla açıklanır. Roman daha ziyade, insan ile doğanın iki ayrı dengeye sahip olduğunu ve bu dengelerin birbirlerinin koşulu olduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla çalışmaya göre romanın sonunda Selim Balıkçı'nın arkadaş olduğu yunus familyasıyla karşılaşması bu iki aktörün tüm kötülüklerle rağmen tekrar başa döndüğü bir izlek ortaya çıkarmış yani denizin/doğanın insanla barışabilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir (Ayaydın, 2003, s. 60-64).

Teneke oyununda Ayaydın'ın *Deniz Küstü* okumasında olduğu gibi pozitif bir sona tanıklık edilmemekle birlikte benzer bir insan-doğa tartışmasının varlığı görülebilir. Geçimini çeltik tarımı ile sağlayan bir Çukurova yöresinde geçen hikâyede toprak ağaları, kazançlarını arttırmak için köylülerin ve hayvanların yaşam alanlarını ve evlerini tarım arazisine dahil etmiştir. Ancak bu bölgede yapılacak sulamaya izin koparmak için kaymakamın onayı gerekmektedir. Ağalar köye yeni gelen kaymakama türlü hazırlıklar ve planlar yaparak onu kandırır ve köylüler ile hayvanların yaşadığı yerler de dahil tüm arazi sular altında bırakılır. Fakat köyün sular altında bırakılması ve bataklığa dönüştürülmesi kimi hayvanları anında öldürdüğü gibi yörede de sivrisineklerin ve sıtma hastalığının çıkmasına sebep olmuştur. Kaymakam yaptığı hatanın farkına varıp düzeltmeye çalışsa da toprak ağalarının başkente gönderdiği asılsız şikâyet mektupları nedeniyle yöreden sürülür (Kemal, 2003). Demir Solak'a göre oyundaki çamur ve bataklık imgesi insanın doğanın dengesini bozmasından doğan sonuçların bir resmidir. Kâr etmek ya da kazanç sağlamak uğruna yapılan aşırı faaliyetler insanı çamura bulamış ve onu hastalıkların pençesine atmıştır (Demir Solak, 2018, s. 232).

Resul Efendi : “Suç yok bu Kaymakamda. Geldiğinde nasıldı? Gül gibiydi. Şu Sazlıdere yok mu? Onlar böyle yaptılar. Bir sabah baktık, çamura batmış, en az dört yüz kişi, çoluk çocuk, bebeler de var. Gelmişler hükümetin önüne ... İşte o zaman zıvanadan çıktı.”

Okçuoğlu : “Sazlıdereye bir su gönderiyorum. Bugün, su tam göbeklerindedir. Çamura nasıl batar insan, görsünler ... Evleri başlarına yıkılacak. O Kürdü sürgün etmezsem Çukurovadan, bana da Okçuoğlu demesinler. O Sazlıderenin yerine incir dikmezsem, bana da Okçuoğlu demesinler.” (Kemal, 2003, s. 56)

Üç analizde de karşımıza çıkan denge vurgusunun ve insani faaliyetlerin bu dengenin bozulmasına yönelik eylemleri çerçevesinin uluslararası alanda hakim olan iklim değişikliğiyle mücadele söylemine uyumlu olduğunu görebiliriz. Nitekim nüfus artışı, denizlerin kirliliği ve şehirleşme gibi sorunlar bu söylem içerisinde iklim krizinin nedeni olarak karşımıza çıkar. Fakat Yaşar Kemal metinlerini ekoeleştiril perspektiften inceleyen çalışmalarda bir başka doğa anlayışına da rastlamak mümkündür. Matthew Chovanec, Çukurova’yı merkez alan üç Yaşar Kemal romanı (*İnce Memed* [1955], *Ortadirek* [1960], *Demirciler Çarşısı Cinayeti* [1974]) özelinde ekolojik çalışmalarda sıkça dile getirilen “denge” mefhumunu eleştirir. Chovanec’e göre bahsi geçen üç romanda üç farklı Çukurova resmedilmektedir. Bu farklılığın özünde bölgedeki üretim araçlarının dönüşümünü merkez alan bütünsel bir ekolojik dönüşüm yatmaktadır. Chovanec metinlerdeki kişilerin karakterlerine, doğa tasvirlerine ve bu iki aktör arasındaki ilişkilere de yansıyan dönüşümün, her adımda doğa anlayışına dair yeni bir sıfır zemini yarattığını ortaya koyar. Öyle ki 1974 yılında sağlıklı kabul edilecek bir biyoçeşitlilik çerçevesi 1955 yılının koşulları için bir yıkım anlamına gelmektedir. Yaşar Kemal’in kullandığı dil yıkımla birlikte kaybolan estetiğin sesi olduğu gibi aynı zamanda yıkımın doğurduğu estetik zevke de yer vermektedir. Çalışmanın yazarına göre tarihsel periyodlar arasındaki bu kopukluk bireylerde bir bilişsel yabancılaşmaya (*cognitive enstrangement*) neden olmakta ve bireyin zamansal gelişmelerden azade bir bugün algısı yaratmasına neden olmaktadır (Chovanec, 2020, s. 31).

Žižek’in ve Swyngedouw’un uluslararası alandaki hâkim iklim değişikliği argümanlarında yer alan doğa eleştirisinin özünde de Chovanec’in romanlarda somutlaştırdığı bu argüman yatmaktadır. Swyngedouw’a göre iklim krizine dair yapılan çalışmalarda iki noktanın kabul edilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki doğa diye bir şey yoktur. İkincisi ise iklim krizi, doğa tekrar dengesini kazandığında kaçınılabilecek bir olgu değildir. Bu düşüncede doğa kendisine atfedilen iyi huylu bir sistemik denge karakterine hiçbir zaman sahip olamamıştır. Çünkü bizzat doğa yıkımlarla şekillenen bir yapıya sahiptir (Swyngedouw, 2011). Žižek’in en çok kullandığı örneklerden biri bugün insanların kullandığı fosil yakıtların çok eski tarihlerde büyük yıkımların kalıntısı oluşudur. Doğa bu anlamda fantazmatik olarak sahip olduğu düşünülen bütünsel bir değere sahip değildir. Bununla birlikte bir sonraki bölümde de tartışılacağı üzere iklim krizinin bugün hem insanın hem de insan dışı yaşamın üzerinde yarattığı etki, onu kaçınılabilecek bir olgu olmaktan çıkarmaktadır.

Eleştirel teorinin ortaya koyduğu doğa-insan ikiliğine Yaşar Kemal'in diğer metinlerinde de rastlamak mümkündür. *Yanan Ormanlarda Elli Gün* başlıklı röportajında yazar öncelikle 1950'li yılları takip eden Demokrat Parti iktidarında artan orman yangınlarını araştırma gayesindedir. Fakat röportajın girişinde ormanların yok edilmesine karşı hissedilen çevreci ton, yöredeki köylülerle yapılan konuşmaların ardından daha karmaşık bir hale bürünür. Köylülerden biri orman yangınlarını şu şekilde açıklar:

“Sana söyleyim. Teker teker söyleyim efendi. Neden ormanı yakarlar? Tarla açmak için, bir. Tarlanın etrafı ormanlık olur, içinde kara böcek saklanır (domuz). Kara böcek çok zarar verir mahsule. Çok olur, öldüremezler. Onun için tarlanın yakınındaki ormanı yakarlar, iki. Bir de yanmış orman toprağında o yıl öyle bir ot biter ki diz boyu. Keçiler o otları yiyince çok etlenirler. Bir de ormandaki keneler vardır. Keçilere yapışırlar. Keneler yansın diye ormanı yakarlar, bu üç. Bir de tahtacılar işsiz kalırlar. Orman Dairesi onlara orman gösteremez. İş bulmak için yakarlar, bu dört. Bir de orman memurlarına kızır köylü. Yani zulüm gören köylü. Mahkemeye verilen köylü... bu beş. Bir de köyde iki adam birbirine hasım olur. Biri, ötekinin tarlasından ormana ateş verir ki tarla sahibini Orman Dairesi tutsun da mahkemeye versin, süründürsün, bu altı.” (Kemal, 2020, s. 137)

Yazarın işaret ettiği bu sözlerde de görüldüğü üzere orman ile insan arasında yalnızca bilinçsizlik yahut keyfi tahakküm arzuları yoktur. Daha ziyade orman ya da doğa ile insan arasında çeşitli sebeplerden doğan karşılıklı etkileşim hali mevcuttur ve bu etkileşim mutlak manada doğanın sürekli merhametli ya da sevecen olduğu bir portreden uzaktır. Köylülerden biri Yaşar Kemal'e “*Ormanı bizden değil, bizi ormandan kurtarm!*” diyecektir (2020, s. 142). *İnce Memed* romanında yer verilen çakırdikeninin, kayaların ya da mağaraların ve benzer şekilde *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, *Teneke* ve *Ortadirek* gibi metinlerde yer alan bataklıkların ve ormanlık alanların insanla kurduğu tekinsiz ilişkinin tasviri, fantazmatik ya da kusursuz doğa betimlemeleriyle ters düşecektir.

Kalabalık yönünü doğuya döndü. Önce ayakları çıplak çocuklar yürüdüler. Onların ardından ayağı çıplak kadınlar... Önce çakırdikenliğe çocuklar düştü. Ardından kadınlar... Çocukların bacakları ala kan içinde kaldı. Çocuklar, gene koştular. Kadınlarsa, bu önlerine çıkan çakırdikenine beddua ettiler: Kökü geçesice... Çakırdikenliği çıktıktan sonra, onun arkasından da kayalar göründü. Yorulmuş, ayakları kanamış çocuklar geride kaldılar, kadınlar öne düştüler. (Kemal, 2016, s. 32)

Şimdi bir yağmur yağmalı. O yılki gibi. Çardakları sel götürmüştü. Pamuk tarlasının orada, ilerisinde bir kavak ormanı vardı. Allahın bir hikmeti. Bir orman ki, şu Torosun çam, kamalak ormanından beter. Belki on misli. Karşısında durup dersin ki, şu Çukurovada üç şey var. Düz, esiksiz kesiksiz bir ova. Bu ucuna yumurtayı koy, öteki ucundan seyret. Bir de mosmor kesiliveren, turuncu oluveren, türlü renge durmadan giriveren, nerede başlayıp, nerede bittiği belirsiz, ne olup, ne olmadığı bilinmez ulu deniz. Bir de bu kavak ormanı. Arkasından bir su akarmış derler. Ulu. Köyler, bentler, ormanlar, tarlalar, portakal bahçeleri varmış derler. Uçsuz bucaksız. İnsan öteye, denize kadar, arkaya Torosa kadar, kavak ormanı sanır dünyayı. Bütün bir dünya kavak ormanıdır, dersin. İçinde yılanlar, kaplumbağalar. İçinde sırtlanlar, uzun kuyruklu tilkiler, şeytan gözlü çakallar. Bilinmez, görünmez yaratıklar ... Periler, cinler... (Kemal, 2011, s. 155)

Örnek vermek gerekirse *İnce Memed* romanında kimi zaman doğa bereketsiz, çorak ve ıslah edilmezdir, eşkıyaların mezarlığıdır, bir tesadüfler yumağıdır; durağan değildir, sinirlenir, öfkelenir, cezalandırır, öyle ki bazen düşman kesilir ve yalnızca insanın elinde şekillenmez aynı zamanda insanı şekillendirir. İlk alıntıda görüldüğü üzere çakırdikeni yalnızca köylülerin lanet ettiği ya da kötü toprakta biten bir bitki değildir aynı zamanda İnce Memed'in ilk kavgası da çakırdikeniyledir. Bununla birlikte kimi zaman doğa bir tapınak haline gelir, bu tapınak bereketiyle ona ter döken insanları ödüllendirir, besler hatta mazlumun yanında taraf tutar (Kemal, 2016). İkinci alıntıda yer alan orman tasviri her ne kadar kutsallığa vurgu yapan bir resim olarak karşımıza çıksa da yazar, ormanın belirsizliği içerisinde kutsallığı lekeleyen yılan, sırtlan, çakal, tilki, peri, cin gibi imgeler kullanarak doğanın sahip olduğu bir ikiliği vurgular.

Bununla birlikte Yaşar Kemal külliyyatına genel olarak bakıldığında metinlerde yalnızca bir bölgenin işlendiği söylenemez. Yaşar Kemal Türkiye'nin büyük bir kesiminin insan-doğa ilişkisini yansıtacak çeşitlilikte eserler kaleme almıştır. Böylesi bir çeşitlilik eleştirel teorinin yerellik-evrensellik tartışmaları üzerinden ortaya koyduğu hangi insan ve hangi doğa sorularının işlenmesi için uygun bir zemin yaratmaktadır.

Eko-Adaletsizlik ve Eko-Eşitsizlik Tartışması Ekseninde İklim Krizinin Evrenselliği ve Yerelliği

498

Teneke oyununun içeriği tekrar hatırlanacak olursa, burada basitçe ekolojik kuralları ihlal etmiş bir insan topluluğunun çamura ve bataklığa bulanmasından, sivrisineklerle boğuşup, hastalıklara kapılmasından daha fazlasını bulabiliriz. Çünkü oyunda köylüler ile ağalar yerleşim alanlarını basan sudan aynı biçimde etkilenmezler. Bir sahnede aralarında şu konuşma geçer:

“BİR KÖYLÜ : Sıtmadan kırılacağız bu yaz ...

BİR BAŞKA KÖYLÜ : Su içinde altı ay! Buna can mı dayanır? Bir de sivrisinek...

BAŞKA KÖYLÜ : Bulut gibi gelirler, çökerler üstümüze ...

BAŞKA KÖYLÜ : Kızıl kana keser hep elimiz ayağımız ...

ZEYNO : İnsanlardan geçtik, öküzler, inekler, atlar, eşekler, teknil yaratık kan içinde kalır. Hayvanlar başlarını alırlar da başka köylere kaçarlar. Allahtan korkun. Olmaz olmaz ...

MEMED ALİ : Baci dorgi söyler. Çoook dorgi söyler. Baci mizrah gibi laf söyler.

MURTAZA (öfke içinde köylülerin üstüne yürür) : Bana bakın, bana bakın ulan! Kaymakam dedi ki çetik milli bir mahsuldür, şerefli bir mahsuldür ...

OKÇUOGLU : Sıtma olacak, sinek olacak ...

MURTAZA : Uratizma olacak. .. Mademki şerefli bir mahsuldür.

OKÇUOGLU : Mademki milli mahsuldür, mecburen olacak ...

MURTAZA : Mecburen! Anladınız mı? Tam böyle dedi Kaymakam oğlumuz.

BİR KÖYLÜ : Biz de ölürüz. Hepimiz kırılırız ...

MURTAZA : İftira etme ...

KÖYLÜ : Ölürüz ... Biz ölürüz ...

MURTAZA: Ulan iftira etme dedim sana! Bu asil millete ...

OKÇUOĞLU : Asil, yüksek milletimize ...

MURTAZA : Türk ölmez! Türk ölmez!" (Kemal 2003, s. 125)

Bu sahnede Okçuoğlu ve Murtaza ağalar, kaymakam aslında yaptığı hatayı anlayıp köylünün tarafını tutsa da onun makamını öne sürerek köylüleri teskin etmeye çalışır. Çünkü köylüler de başlarına gelen felaketin sadece kendilerini olumsuz etkilediğinin, buna karşılık ağaların servetine servet katıldığına farkındadır. Oyunda karşımıza çıkan karakterlerin özeğinde biçimlenen sermaye, siyaset ve toplum üçgeninde galip gelen sermaye olacaktır. O halde bu metne dair yukarıda yapılan ekoeleştirel yorumu düzeltmemiz gerekir. *Teneke* oyununun doğanın dengesine karşı işlenen günahların karşısında insanın çaresizliğini değil, bu ekolojik günahı metalaştırmayı başaran sermaye ile sermayenin altında ezilen halkı anlatmaktadır.

İklim krizini ele alan eleştirel teorinin merkezinde de bu oyunda sembolik bir düzleme yerleşen eşitsizlik ve adaletsizlik tartışmaları bulunmaktadır. Ulrich Beck'e göre 21. yüzyılda toplumsal eşitsizliklerle iklim değişikliğini iki ayrı kategoride ele almak imkânsızlaşmıştır. Bunun nedeni iklim krizinin varolan toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmesidir (Beck, 2010, s. 257). Bu derinliği farklı biçimlerde ele almak mümkündür. Žižek'ten hareketle Swyngedouw evrensel olarak kurgulanan bir doğa mefhumunun siyasal alanda toplumların yeni afyonu olduğunu söyler. Çünkü doğayı kusursuz bir sistem olarak ifade eden karakteristikler iklim değişikliği özelinde tüm insanların eşit derecede fail olduğu bir günah yaratmaktadır. Böylesi bir söylem ise postmodern kapitalizmin siyasal alandaki tahakkümüne yönelik antagonistik bir karşılaşmanın önüne geçerek sermayeye yönelik eleştirileri gölgelemektedir (Swyngedouw, 2011, s. 264). İklim değişikliğinin yarattığı sonuçlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan, temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorluk çeken ve yoksunluğun doğurduğu şiddetle sürekli olarak yüze yüze olan bölgelerdeki insanların güvenlik sorunları, bununla birlikte tüm bölgelerde kendisini biyoçeşitliliğin azalması ve insan dışı canlı yaşamının tehdit altında olması şeklinde gösteren ekolojik yıkım, doğanın tekrar dengeye oturabileceği mitinde tamir edilip geriye döndürülecek geçici kayıplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Žižek ve Swyngedouw'un bir tür iktidarın ideolojik aygıtı olarak değerlendirdiği doğa miti, özünde kapitalist sömürü pratiklerini perdeleyerek iklim krizindeki eşitsiz ve adaletsiz karşılaşmaları depolitize edecek illüzyonlar yaratmaktadır (Žižek, 2008, s. 56; Swyngedouw, 2013, s. 2). Bu tip bir depolitizasyon süreci bizi iklim değişikliği özelinde tartışılan eko-adalet ve eko-eşitlik kavramlarına götürmektedir.

Haraway'in çizdiği çerçevede, atmosferdeki sera gazı emisyonlarının büyük bir çoğunluğunun gelişmiş ve nispeten varlıklı kuzey ülkelerinden kaynaklanmasına rağmen iklim deği-

şikliğinin etkilerinin en çok gelişmemiş güney ülkeleri üzerinde görülmesi yaşadığımız çağın bir Antroposen değil Kapitalosen olduğu yorumunu doğurmuştur (Haraway, 2015). Eko-adalet ve eko-eşitlik, Haraway'ın refah seviyesi ve coğrafi niteliklerin paralelliği üzerinden parmak bastığı bu dengesizliği işleyen iki kavram olarak karşımıza çıkar. Bu çizgide iklim değişikliği tartışmaları içerisinde yer alan adalet ve eşitlik perspektiflerinin iki boyutlu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki iklim krizine yönelik çalışmalarda yer alan “insanlığın geleceğini kurtarma” vurgusunun nihayetinde insan ile insan dışı canlı yaşamı arasında bir eşitsizliği doğurmasıdır. Buradan türeyebilecek bir diğer nokta ise kendi içinde Antroposentrik olarak değerlendirilebilecek bu görüşün nihayetinde tüm insanları değil sadece modern toplumların insanlarını ele almasından doğan adaletsizliktir. Eleştirel teorinin boş gösteren olarak adlandırdığı illüzyonlar tam olarak bu eşitsizliğin ve adaletsizliğin gölgelendiği bir süreci ifade etmektedir (Stavrakakis, 1997, s. 124). Swyngedouw'a göre sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ya da ormansızlaşma üzerinden kurulan evrensel günah söylemi, bir yandan yarattığı risk ve belirsizlik iklimiyle, çevreci “gerekliliklere” dayalı yeni toplumsal yönetim araçları oluştururken, diğer yandan yalnızca bu çevreci gerekliliklere dayanan yeni bir pazar yaratarak kapitalist sistemin işleyişini sürdürmesini sağlamaktadır (Swyngedouw, 2013, s. 3). Uluslararası örgütlerin iklimle mücadele paketleri içerisinde yer alan sürdürülebilirlik (*sustainability*), direnç (*resilience*), uyum sağlama (*adaptation*) ve azaltım (*mitigation*) hamlelerinde ekolojik adaletsizliğe ve eşitsizliğe yönelik somut adımların olmaması ve iklim krizinin halihazırda yarattığı yıkımlara dair politikalar üretmemesi, yine eleştirel teorinin bu çerçevedeki kapitalist sermaye vurgusunu meşrulaştırmaktadır (Chakrabarty, 2009, s. 212; Swyngedouw, 2019, s. 254)

Yaşar Kemal metinlerinde denizin küsmesi, kuşların gidişi, ormanların yanması, bataklıkların oluşması ve hastalıkların ortaya çıkması gibi ekolojik geri dönüşlerin perde arkasında da bu olumsuz çıktılardan fayda elde eden bir sermaye ilişkisi barınmaktadır. Bu ilişkinin en açık anlatılarından birisi Yaşar Kemal'in *Hüyükteki Nar Ağacı* romanında bulunabilir. Romanda, köyünde yoksulluk içerisinde yaşayan beş arkadaşın para kazanmak için Çukurova'ya giderek pamuk zamanı iş araması konu edilir. Romanın kahramanları yola çıkmadan önce her ne kadar etraflarındaki insanlar Çukurova'ya inen traktörler ve makineler yüzünden artık tarlalarda işçiye kıymet verilmediğini söylese de açlık ve sefalet, arkadaşları bu yolculuğa çıkmaya iter. Yol boyunca karşılarına çıkan her tarlada makineler çalışmaktadır, bunun karşısında ise yaz mevsiminin sıcaklığı ve bataklıklarda uçuşan sinekler, Çukurova'ya iş aramaya gelen kitleleri kırıp geçirmektedir. Beş arkadaştan biri olan Yusuf, bitmek bilmeyen bu arayış esnasında sıtmaya yakalanır ama ateşler içerisinde işe aramaya devam eder. İş aradıkları her kapıdan kovulurlar:

“İnsanlar bu traktörler geldikten sonra birden değişmişler, bambaşka olmuşlardı. İnsanların yüzlerine bile bakmıyorlardı. Ne yapacaklarını bilemedikleri bu makinalara tapınmışlardı bayağı. Durup dururken bir köyde genç bir ağa onların yüzlerine tükürdü, dağlardan Çukurovaya ne kadar akılsız ırgat dökülmüşse bu yıl, hepsinin anasına avradına sövdü.” (Kemal, 1987, s. 43)

Chovanec'in yaptığı analizde ortaya koyduğu gibi üretim pratiklerinin dönüşümü doğaya ve insana ait olan karakteristiklerinde dönüştüğü bir dünyayı yaratmıştır. Kahramanların gittikleri köylerden birinde onlara, sıtmaları iyileştiren ve işsizlere iş veren ulu bir nar ağacına gitmeleri öğütlenir. Köylerine eli boş dönmek istemeyen arkadaşların tek umudu bu kerametli ağaç haline gelir. Gittikleri her yerde bu ağacın yerini öğrenmeye çalışırlar, hatta romanın kırılma anlarından birinde yine bir başka toprak ağası tarafından aşağılanırlar. Kahramanlardan biri olan Mehmet çocuk olayı şöyle anlatır:

“‘Bir de,’ dedi soluğu taşarak, ‘bir de bize iş verecek o ermiş ağaç. O avrat var ya, şu ağaçlıklı köyden olan. O avrat var ya, şu ala karlı Düldül’den olur, işte o söyledi. Dedi ki, eğer gider de o ermiş narı bulursanız, dedi, o da size çok çok para verir. Biz üç aydır Çukurova’da aç susuz sürünüyoruz. Kimse de bize aş ekmek vermiyor. Memet emminin ablası bile bize iş vermedi, aşağıladı bizi. Herkes bizi ... Dün şu köydeki adam bizi ... Aşık Aliye bile ...’” (Kemal, 1982, s. 89-90)

Nihayetinde çeşitli zorluklardan sonra kendilerine tarif edilen ağacın yanına geldiklerinde ağacın kurduğunu, yalnızca basit bir kökün orada kaldığını görürler. Mehmet çocuk bu kuru ağacın kerametten çok bir tür avuntu olduğunu anlamıştır. Gece herkes uyuduğu sırada yanındakilerden birinin hançerini alarak ortadan kaybolur. Buldukları kökün yanında uyanıp Mehmet çocuğun olmadığını gören arkadaşları, onun kendilerine hakaret eden ağacın peşine düştüğünü anlar.

Mehmet çocuk karakterinin aslında metin içerisinde Çukurova’daki dönüşümleri gözlemlemesi ve bu olumsuz gidişata bir son verme isteği söz konusu değildir. Tüm bunlar romanın arka planında Çukurova’nın gündün güne bir bataklık haline dönüşmesiyle resmedilir. Mehmet çocuk ise geldiği nihai noktada yoksulluğunun çaresini bulamayan ve gittiği her tarlada ona ihtiyaç kalmadığı için dışarı atılan bir karakter olarak bu bataklıktan fayda sağlayan ağacın peşine düşmüştür. Dolayısıyla bu metinde sembolik düzeyde ekolojik değişimle birlikte derinleşen eşitsizliğin ve adaletsizliğin hedefine aldığı sermayeyi bulabiliriz. Bu anlamda Yaşar Kemal’in mesajı, insan-doğa ilişkisinde doğayı mutlak iyi olarak övmek ve tüm insanlığı düzeltmek değil, bu ilişkinin ardındaki kapitalist ideolojiyi değiştirmektir.

İklim krizinin depolitizasyonu ile ekolojik adaletsizlik ve eşitsizlik karşısında eleştirel teorinin yükselttiği “ne yapmalı?” sorusu, siyasal antagonizmaları evrensel temsillerden uzak daha küçük ölçekli mekanlar ve politikalar eşliğinde üretmek şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu çalışmada orman, deniz, şehir ve köy teması üzerinde görülen farklı insan-doğa ilişkileri ve ekolojik dönüşümlerin her coğrafyada kendisini farklı biçimlerde gösteriyor oluşu iklim politikalarının yerleşme ihtiyacını somutlaştırmaktadır (Swyngedouw, 2015). Bilhassa şehir planlaması ve şehir mimarisi literatüründe görülen bölgesel ekolojik şartların şehir yapılarının düzenlenmesinde etkili olduğu çalışmalar gibi küresel anlamda bir eko-adalet ve eko-eşitlikten -ve dolaylı olarak adaletten ve eşitlikten- söz edebilmek için farklı coğrafyaların insan ve

insan dışı yaşamına dair özgün karakteristiklerin göz önünde bulundurulduğu yerel çözümler üretmek bu alanda benimsenen yaklaşımlardan biri haline gelmeye başlamıştır. Bu anlamda neo-Braudelci 21. yüzyıl okumalarının iklim krizine yönelik hem kavramsal hem de ampirik çalışmaların geleceği olduğu söylenebilir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada uluslararası alanda ve bireysel düzeyde söylemsel bir pratik olarak karşımıza çıkan iklim krizi algısı ile eleştirel teorinin bu söylem karşısındaki argümanları ekoeleştirel perspektiften incelenmiştir. İncelemede, Türkçe literatürdeki ekoeleştirel çalışmalarının en çok referans verdiği isimlerden biri olan Yaşar Kemal'in yazdığı metinler merkeze alınarak bu iki bakış açısının karşıtlığına somut bir zemin sunulmuştur. Tartışma bölümünde iki tema öne çıkarılmıştır. Bu temalardan ilkinde *Teneke*, *Deniz Küstü*, *Kuşlar da Gitti*, *Yanan Ormanlarda Elli Gün* ve *İnce Memed* metinleri üzerinden doğa-insan ilişkisine yönelik çeşitli tartışmalar sunulmuş ve Yaşar Kemal'in romanlarında doğanın mutlak iyiyi ve bir denge halini değil aksine sürekli olarak dönüşüm geçiren ve insani faaliyetlerden etkilendiği gibi insanı da etkileyen bir yapıya büründüğü öne sürülmüştür. Romanlarda görülen bu yapı ile eleştirel teorinin hâkim iklim değişikliği algısına yönelttiği bütünlüklü doğa eleştirisinin paralellik gösterdiği savunulmuştur. İkinci bölümde ise buradaki doğa miti anlayışından doğan depolitizasyon sürecinin bir çözümlemesi yapılmıştır. Bilhassa *Teneke* ve *Hüyükteki Nar Ağacı* metinlerinden hareketle iklim değişikliğinin sabit bir insan-doğa ilişkisinden ya da ekoloji-kültür ilişkisinden çok insan, politika ve sermaye üçgeni arasında bir konumda bulunduğu ifade edilmiş ve uluslararası örgütlerin öne sürdüğü evrensel çözüm önerilerinin esasen sermayenin işleyişini sürdüren bir yönü olduğu vurgulanmıştır. Son olarak ise farklı literatürdeki yerellik/yerelleştirme eğiliminden bahsedilerek iklim krizinin evrensel bir yapıdan insan ve insan dışı yaşamın bölgesel olarak incelendiği küçük ölçekli antagonistik yapılara evrilmeye başlayacağına yönelik bir öngörüde bulunulmuştur.

Kaynakça

- Ayaydın, G. Ö. (2003). *Yaşar Kemal'in İstanbul'una Çevreci Bir Yolculuk*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Beck, U. (2010). Climate for change, or how to create a green modernity?. *Theory, Culture & Society* 27(2-3), Mart, 254-266, doi:10.1177/0263276409358729.

- Budan, Y. C. (2017). Çevreci eleştiri bağlamında Yaşar Kemal'in Kuşlar da Gitti romanı üzerine bir değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 3-20.
- Buell, L. (2011). Ecocriticism: Some emerging trends. *Qui Parle*, 19(2), 87. <https://doi.org/10.5250/quiparle.19.2.0087>
- Cebe, G. (2015). Bir adamın hikâyesini anlatmak: Yaşar Kemal'de tarih, bellek ve doğa. *Erdem* 68, 5–22. <https://doi.org/10.32704/erdem.537380>
- Chovanec, M. (2020). Shifting baselines and cognitive estrangement in Yaşar Kemal's Demirciler Çarşısı Cinayeti. *Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2020/13: (29-63). <http://monografjournal.com/sayilar/13/03-matthew-chovanec.pdf>
- Cohen, M. P. (2004). Blues in the green: Ecocriticism under critique. *Environmental History*, 9(1), 9–36. <https://doi.org/10.2307/3985943>
- Crutzen, P. J. ve Stoermer, E. F. (2000). The “Anthropocene”, *Global Change Newsletter* 41. 17–18.
- Demir Solak, N. (2018). Yaşar Kemal'in Teneke adlı oyununa ekoeleştirel bir yaklaşım. *Journal of Turkish Research Institute* 62, 227–238. <https://doi.org/10.14222/turkiyat3849>
- Hageman, A. (2017). A robot runs through it: Žižek and ecocriticism. R. Sbriglia (Ed.), *Everything You Always 'anted to Know About Literature but were Afraid to Ask Žižek* içinde. Duke University Press.
- Haraway, D. (2015). Anthropocene, capitalocene, plantationocene, chthulucene: Making kin. *Environmental Humanities*, 6(1), 159–165., doi:10.1215/22011919-3615934.
- Howarth, W. (1996). Some principles of ecocriticism. Cheryll Glotfelty & Harold Fromm (der.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* içinde (69-91). The University of Georgia Press.
- Kaya, Y. (2019). *Ekolojik Güvenlik*. Dora Yayınları.
- Kemal, Y. (1987). *Hüyükteki Nar Ağacı*. Toros Yayınları.
- Kemal, Y. (1997). *Deniz Küstü*. Adam Yayınları.
- Kemal, Y. (2003). *Teneke*. Adam Yayınları.
- Kemal, Y. (2011). *Ortadirek – Dağın Öte Yüzü* 1. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2016). *İnce Memed* 1. Cilt. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2019). *Kuşlar da Gitti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2020). Yanan Ormanlarda Elli Gün, *Bu Diyar Baştan Başa* 2. Yapı Kredi Yayınları.
- Kern, R. (2000). Ecocriticism: What is it good for? *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 7(1), 9–32. <https://doi.org/10.1093/isle/7.1.9>
- Lacan, J. (2007). *The Other Side of Psychoanalysis: Seminar XVII*. Russell Grigg (çev.), W.W. Norton.
- Mann, M. E. (2014). *The Hockey Stick and the Climate Wars: Dispatches From the Front Lines*. Columbia University Press.
- McDonald, M. (2018). Climate change and security: Towards ecological security?. *International Theory*, 10 (2): 153-180.
- Marland, P. (2013). Ecocriticism. *Literature Compass*, 10(11), 846–868. <https://doi.org/10.1111/lic3.12105>
- Normand, V. (2015). In the Planetarium: The modern museum on the anthropocenic stage. Davis, H. M. ve Turpin É. (ed.), *Art in the Anthropocene: Encounters among Aesthetics, Politics, Environments and Epistemologies* içinde. Open Humanities Press.

- Roussopoulos, D. I. (2017) *Politik Ekoloji: İklim Krizi ve Yeni Toplumsal Gündem*. Fuat Dara Elhüseyni (çev.). Sümer Yayıncılık.
- Stavrakakis, Y. (1997) Green fantasy and the real of nature: Elements of a Lacanian critique of green ideological discourse. *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society*.
- Swyngedouw, E. (2011) Depoliticized environments: The end of nature, climate change and the post-political condition. *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69, 253–274., doi:10.1017/s1358246111000300.
- Swyngedouw, E. (2013) The non-political politics of climate change. *ACME* 12(1), Ocak. 1–8.
- Swyngedouw E. (2015) Urbanization and environmental futures: Politicizing urban political ecologies”, Perreault T, Bridge G. ve J. McCarthy (Eds.) *Handbook of Political Ecology* içinde (609-619), Routledge.
- Swyngedouw, E. (2019). The Anthro(po)bs)cene. *Keywords in Radical Geography: Antipode at 50*, 253–258. <https://doi.org/10.1002/9781119558071.ch47>
- Şeker, A., (2019) Yaşar Kemal’in romanlarında ekososyoloji. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 23(1), 158-176. e-ISSN: 2602-4934 (önceki ISSN: 0255-2981)
- Uyguner, M. (der.) (1993) *Yaşar Kemal: Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*. Bilgi Yayınevi.
- WWF. https://www.wwf.org/nz/take_action/restore_the_balance/
- Žižek, S. (2008) Nature and its discontents. *SubStance*, 117(37-3), Oca., 37–72., doi:10.1353/sub.0.0017.